

Odd Gunnar Skagestad:

Læring og avlæring - En komparativ studie av epistemologisk transformasjon i verdenslitteraturen

”Ingen tanke er tenkt før den er støpt i ord” – slik lyder et visdomsord som Riksmålsforbundet har gjort til sitt eget motto.¹ Et enkel, kraftfullt og inspirerende utsagn, men er det riktig? Eller er det heller som med høna og egget? Det vil denne artikkelen ikke forsøke å gi noe svar på. Men dette spørsmålet er ett av de mange som melder seg når vi søker å forstå hvordan menneskesinnet tilegner seg viten, kunnskap og innsikt som kan uttrykkes i tanker og ord, - i sum, hva som er nøkkelen til erkjennelsens porter.² Samt, hva kan dette bety for slike fenomener som personlighetsutvikling og eventuelle personlighetsendringer? Temaet for denne artikkelen er hvordan disse spørsmålene kan belyses litterært, nærmere bestemt hvordan dette gjøres i fire utvalgte eksempler fra verdenslitteraturen.

Epistemologisk transformasjon

Læring er et omfattende og sammensatt begrep. For det første vil enhver psykolog (og pedagog) – og utallige legfolk med - kunne fortelle deg at læring i bunn og grunn består av de to elementene prøving og feiling. For det annet vil enhver form for læring kunne betraktes under et overordnet evolusjonært perspektiv, hvor *vekst* er det styrende element og det altomfattende parameter.³ Dernest må det i all enkelhet kunne konstateres at en generell drøftelse av fenomenet, grovt sett, vil kunne foregå under to motsatte synsvinkler – henholdsvis lærerens og elevens. De undervisningsmessige (didaktiske) sider av læringsprosessene skal imidlertid ikke tematiseres nærmere i foreliggende artikkel, - som heller ikke gir seg ut for å være noen generell drøftelse. Her vil vi, mer spesifikt, ha læringsbegrepets *epistemologiske* aspekter for øye.

---

¹ Formulert av tidligere stortingspolitiker m.v. Inge Lønning, gjengitt bl.a. på frimerke utgitt av Posten Norge 15. juni 2007 i anledning av Riksmålsforbundets 100-årsjubiléum.

² For all del ikke å forveksle med Aldous Huxleys begrepsbruk i hans bok *The Doors of Perception* (1954), som i den norske oversettelsen bærer navnet ”Erkjennelsens porter”.

³ Et sentralt perspektiv innen den behavioristiske skole, i første rekke målbåret av John Dewey i boken *Democracy and Education*, (1916), paperback-utgave 1966, se spesielt kapitlet ”Education as Growth”, s.41-53.

Epistemologi – læren om *viten og erkjennelse* – handler i vid forstand også om hvordan viten, erkjennelse, kunnskap, innsikt, evner og ferdigheter erverves eller tilegnes. Det dreier seg med andre ord om *læring*, herunder mer spesifikt (men ikke begrenset til) de prosesser som inngår i begrepet evolusjonær epistemologi.⁴ I en helhetlig forståelse av læringsbegrepet og hvilke prosesser som inngår i dette, hører også dets motsetning – hvordan viten, erkjennelse, kunnskap og ferdigheter eroderes, forvitres eller går tapt – kort sagt *avlæring*.

I ekstreme tilfeller dreier det seg om prosesser som medfører at subjektet gjennomgår en *forvandling*. Endringer i det ytre miljø, impulser eller rammebetingelser kan lede til at subjektet opplever at det åpner seg en ny verden med nye krav, utfordringer eller muligheter – som igjen leder til ikke bare endret adferd eller endrede livsvaner, men forvandling av selve personligheten, av grunnleggende karaktertrekk eller av subjektets bevissthetsinnhold, virkelighetsoppfatning og selvforståelse. Samtidig kan det skje at den verden som tidligere eksisterte i subjektets bevissthet eller underbevissthet, lukker seg eller forvitres. Og subjektet selv fremstår etter hvert som en forvandlet skapning – et produkt av hva jeg her vil kalle en *epistemologisk transformasjon*.

Med ”subjektet” vil fortrinnsvis forstås et menneskelig vesen, men det kan også dreie seg om dyr.

Hvordan slike prosesser kan arte seg, er et tema som har fascinert diktere og fortellere siden uminnelige tider, og det er noe av en gjenganger i sentrale deler av verdenslitteraturen. Det er et tema med en stor variasjonsbredde, både hva angår typer subjekter, de ulike former for henholdsvis læring og avlæring, herunder hva angår såvel årsakssammenhenger, utløsende faktorer og prosessenes indre dynamikk. En tilsvarende variasjonsbredde finner vi også med hensyn til den litterære behandling (beskrivelsene) av disse prosessene. Blant de ultimate eksempler finner vi således fortellingen om apostelen Paulus' ”Damaskus-opplevelse” (*Apostlenes gjerninger*, kap.9 og 22) samt fortellingen om figuren Ebenezer Scrooge hos Charles Dickens (*A Christmas Carol*).

Hos forfattere som H.G. Wells (*The Island of Doctor Moreau*) og Mikhail Bulgakov (*Heart of a Dog*) er subjektene dyr (hunder), som etter å ha vært underkastet vitenskapelige

---

⁴ For en nærmere teoretisk drøftelse, se Peter Skagestad ”Thinking with Machines: Intelligence Augmentation, Evolutionary Epistemology, and Semiotic”, *The Journal of Social and Evolutionary Systems*, vol.16, no.2, 1993, s.157-180; <http://members.door.net/arisbe/menu/library/aboutcsp/skagesta/thinking.htm>.

eksperimenter utvikler menneskelige adferdsmønstre og menneskelige erkjennelsesformer – egenskaper som etter hvert degenererer og går tapt.

Hos Jevgenij Zamjatin (*Vi*) og Ayn Rand (*Anthem*) er subjektene mennesker, som har fått sin virkelighetsforståelse formet og sine erkjennelsesevner undertrykket av totalitære kollektivistiske samfunn hvor individualitet er bannlyst. Temaet er her hvordan disse personene gradvis ”finner seg selv” og (gjen)oppdager jeg'et. En tilsvarende prosess beskrives av George Orwell i hans dystopiske verk *1984*, med den forskjell at prosessen her reverseres og ender med subjektets (Winston Smiths) totale selvutslettelse.

Foreliggende artikkel handler om fire andre verker hvor fenomenet epistemologisk transformasjon er tematisert på ulike måter, og som alle – hver på sin måte - har oppnådd ikonisk status i verdenslitteraturen. Det dreier seg om Daniel Defoes *Robinson Crusoe*, Rudyard Kiplings *Jungelboken*, Jack Londons *Når villdyret våkner* og Edgar Rice Burroughs' *Tarzan, apenes konge*. Når nettopp disse fire er valgt ut, er det dels nettopp på grunn av deres ikoniske karakter, dels fordi de i kraft av de innbyrdes ulikheter representerer noen av sjangerens ytterpunkter, og dels fordi de likevel utviser enkelte felles trekk som vi skal komme tilbake til avslutningsvis.

I samtlige fire bøker er handlingen så vidt vel kjent at de nærmere detaljer ikke skal gjengis her – kun rekapituleres skissemessig, fortrinnsvis hva angår de elementer som er relevante for den felles tematikk.

Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*⁵

Fortellingen om *Robinson Crusoe* har opp gjennom tidene blitt lest som en spennende barnebok, den fascinerende historien om sjømannen som strandet på den øde øya. Det er en historie som har egget fantasien, som har avfødt begrepet ”robinsoniade” og inspirert til diverse TV-underholdningsserier innen den såkalte ”reality”-sjangeren. Fortellingen om Robinson og hans tjener Fredag blir i våre dager dessuten gjerne lest med et skråblikk farvet av en form for tidsriktig politisk korrekthet: Et skråblikk som tilsier at man koster på seg et nedlatende skuldertrekk overfor de holdninger som presumptivt gjennomsyret Daniel Defoe

---

⁵ Daniel Defoe, *The Life & Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner*, London 1719. Norsk utgave *Robinson Crusoe*, N.W. Damm & Søn, Oslo 1936, 155 sider.

og hans samtid med hensyn til den hvite manns angivelige overlegenhet og (følgelig) hans sivilisatoriske misjon i møtet med de mer primitive folkeslag.

Dette er aspekter ved fortellingen som vi – stort sett - skal la ligge her.

Vårt perspektiv handler om den personlighetsforvandling som Robinson gjennomgikk, hvilke faktorer som lå til grunn for eller som utløste denne prosessen, og hvordan denne prosessen artet seg.

I utgangspunktet var Robinson Crusoe en slask og en døgenikt, som fant seg dårlig til rette hjemme hos sine rettskafne foreldre, hvis kjærlige formaninger prellet fullstendig av på den utakknemlige sønnen. Utrustet med lav arbeidsmoral og velutviklet læringsvegring, men med en viss eventyrlyst, dro han ut i verden. Som sjømann fikk han med seg dramatiske opplevelser – blant annet som fange hos marokkanske sjørøvere og slavehandlere – uten at hans erfaringer i så måte tilsynelatende bidro til noen positiv personlighetsutvikling.

Omslaget kom etter at han som eneste overlevende fra et skipbrudd befant seg på en øde øy et sted i tropiske farvann. Her var det kun kampen for tilværelsen som gjaldt – en ensom kamp, uten noen medmennesker å snylte på. Ei heller (inntil hans nye partner Fredag etter langt om lenge dukket opp og inntok en underordnet plass i tosomhetens skjebnefellesskap) hadde Robinson noen medmennesker å samarbeide med.⁶ Det måtte nødvendigvis bli en kamp hvor Robinson kun hadde egne krefter, egne ferdigheter, egen oppfinnsomhet og egen rådsnarhet å stole på. Alt sammen egenskaper som han i utgangspunktet manglet.

Hva slags prognoser ville en slik person ha for å kunne mestre kampen for tilværelsen – dvs. på kort sikt først og fremst å overleve, dernest helst også overleve på noenlunde menneskeverdig vis? Det åpenbare svaret er selvsagt at han lå temmelig dårlig an. Men hele fortellingen om Robinson dreier seg tvertimot om det motsatte: Om hvordan denne udugelige fyren mestret de utfordringene som kampen for tilværelsen medførte – så å si mot alle odds.

Så å si, - men ikke helt: Nå var han så heldig at det ombord på skipsvraket fantes redskaper, verktøy og diverse nyttegjenstander - endog bøker (herunder en Bibel, som skulle komme til å spille en viktig rolle for Robinsons videre personlighetsutvikling). Og til alt hell lå vraket en

---

⁶ I boken som helhet tildeles bipersonen Fredag en bred plass. Fredags rolle i fortellingen og hans forhold til Robinson har vært problematisert i ulike sammenhenger, så som i den britisk/amerikanske spillefilmen "Man Friday" (1975). Dette er imidlertid et annet narrativ med begrenset relevans for foreliggende artikkels tema.

kort stund (inntil det forsvant i dypet) så lagelig til at noe kunne reddes og bringes i land. Allerede dette var en krevende utfordring, som han straks tok fatt i. Samtidig var behovet for livsfornödenheter som mat og tak over hodet presserende fra første stund.

Fortellingen om Robinson Crusoe er fortellingen om hvordan han gradvis tilegnet seg - *lærte* seg – de ferdighetene, kunnskapene samt, generelt, utviklet de personlige egenskapene som han behøvde for å mestre kampen for tilværelsen. Fortellingen om Robinson Crusoe er fortellingen om *læring* – en ensom læringsprosess hvor han etterhvert fremstår som en autodidakt jeger og samler, jordbruker, multi-håndverker og ingeniør.

Det norske ordtaket ”Nød lærer naken kvinne å spinne” har på engelsk en mer generisk form: ”Need is the Mother of Invention”. Fortellingen om Robinson kan leses som en bekreftelse av ordtakets gyldighet – det var åpenbart behovet eller nøden som inspirerte eller så å si tvang ham til å lære seg det han trengte for å overleve. Men nøden er bare en del – en nødvendig men ikke tilstrekkelig del av hele læringsbildet. Når det kom til stykket – hvilket det stundom gjør – viste det seg at Robinson hadde brakt med seg ressurser som satte ham i stand til å takle de læringsmessige utfordringer som nøden stilte ham overfor. Det kan her skjernes mellom ressurser av hovedsakelig to slag: For det første personlighetsmessige karakter-ressurser, som han tidligere knapt hadde lagt for dagen, men som han evnet å mobilisere når de for alvor ble satt på prøve. Dernest de ressurser som hans miljøbakgrunn hadde medført: Robinson Crusoe kom ikke bare fra et møblert hjem – han kom også fra et sivilisert samfunn, hvor han hadde vært omgitt av innretninger som han ureflektert hadde kunnet ta for gitt.

Robinson drives – på den ene side av nøden/behovet, på den annen side av sine medbrakte erfaringer, som utgjør de latente ressurser som han nå kunne nyttiggjøre seg. Nå måtte han starte – og skape seg - en tilværelse fra bunnen av.

Vi observerer en læringsprosess som følger flere spor: Ved å studere naturen med dens landformer, værtyper, flora og fauna skaffer Robinson seg kunnskap og innsikt som han bruker til å nyttiggjøre seg naturens ressurser. Samtidig gjenoppdager han det verdi- og ferdighetsmessige grunnlaget som sivilisasjonen har forlenet ham med: En teknologisk, kulturell og åndelig bagasje som han knapt var klar over at han noen gang hadde tilegnet seg, men som han likevel hadde brakt med seg fra sin barndom og oppvekst i den sivilisasjonsmessige kontekst som England ved terskelen til det attende århundre var en del av. Det var en bagasje som gjorde det mulig for Robinson å vokse med oppgaven.

Vokse gjorde han også på det åndelige plan, med bibelord som trøst og inspirasjon. Da han etter samfulle 28 år oppdages av en engelsk sjøfarer, er det en forvandlet Robinson som endelig kan vende hjem til fedrelandet. Her får den arbeidsomme, gudfryktige og rettskafne hedersmannen sin belønning i form av en alderdom med familie, økonomisk velstand, ro i sinnet og fred i sjelen.

Robinson Crusoe var et barn av sin tid og et produkt av en sivilisasjon som hadde frembrakt ressurser som han i nødens stund kunne trekke på – trekkrettigheter som han aldri hadde gjort seg fortjent til, men som var en funksjon av en kulturarv som han hadde fått gratis. Og dette er fortellingens utviklingsoptimistiske budskap: Selv det mest kontrære og læringsvegrende individ vil, når det virkelig gjelder, kunne hente frem ressurser som setter det i stand til å lære seg å mestre sin livssituasjon og forbedre sine kår. Vel å merke under forutsetning av at vedkommende har del i en kulturarv som gir grobunn og vekstvilkår for slik selvutvikling.

Slik kan boken også leses som en erklæring om den hvite manns og den europeisk/kristne (og spesielt den engelske) sivilisasjons overlegenhet vis-à-vis de primitive eller ”ville” folkeslag – som en forløper for det nittende århundres paternalistiske forestillinger om ”the White Man's Burden”. En slik lesning vil imidlertid skygge for de mer interessante sider av fortellingens budskap, som etter undertegnedes oppfatning ligger på det læringspsykologiske plan. Og det er ikke minst på dette plan at fortellingen om Robinson Crusoe evner å fascinere stadig nye generasjoner av lesere.

Daniel Defoes Robinson Crusoe er ikke et i utgangspunktet ubeskrevet blad – et *tabula rasa*, som går inn i en læringsprosess hvor han kun formes av prosessens egen lovmessighet.

Robinson stiller med et sammensatt sett av forutsetninger – negative såvel som positive.

I den grad Defoe eventuelt hadde ment å anlegge et *deterministisk* perspektiv på årsakssammenhengen mellom Robinsons kulturbakgrunn og hans læringsprosess og personlighetsutvikling, fremgår dette ikke éntydig av fortellingen. Snarere bærer fortellingen bud om et *possibilistisk* syn på læringens vesen: Her er det ikke tale om noen ”født sånn”- ”blitt sånn”-dikotomi, men om hvilke *muligheter til læring* som kan ligge latente hos et individ, og som under visse omstendigheter *vil kunne* utløses og avstedkomme en fruktbar læringsprosess, som samtidig kan medføre en personlighets-transformasjon.

Et slikt mulighets-perspektiv er i sin natur udogmatisk og progressivt. Til forskjell fra f.eks. *Når villdyret våkner* (jfr. omtalen senere i denne artikkelen) inneholder dette perspektivet

ingen ansatser til spekulasjoner vedrørende den eventuelle betydning av fenomenet *atavisme*, men innebærer heller ikke at slike forklaringsfaktorer kategorisk avvises.

Rudyard Kipling: *Jungelboken*⁷

Jungelboken er fortellingen om gutten Mowgli. Settingen er jungelen som begynner rett utenfor den indiske landsbyen hvor han kom til verden. Som ganske liten kommer Mowgli - under dramatiske omstendigheter, hvor tigreren Shere Khans angrep er et hovedpoeng - bort fra sine foreldre eller pårørende. I forvirringen som oppstår havner han hos en ulveflokk, som redder ham fra tigreren og hvor han blir adoptert som en av deres egne. Her tilbringer han sin barndom og etter hvert sin oppvekst – i lek og alvor – sammen med sine ulve-”brødre”. Her er det *Jungelens Lov* som gjelder, og *jakten* som er tilværelsens gjennomgangstema. Her utvikler Mowgli den styrken – fysisk og psykisk - og slike jaktferdigheter som jungeltilværelsen og livet blant ulvene krever.

Jungelens Lov og jakten er de sentrale elementer i kampen for tilværelsen, og skildres av Kipling i poetiske vendinger, som i følgende strofer fra ”*Nattsang i jungelen*”:

”Nå er det tid for jakt og strid,

for klo og tann og rov.

Hør fjernt og nær: 'God jakt enhver

som holder jungelens lov!' ”

Jakten og striden er ulveflokkens felles kamp for tilværelsen, hvor Mowgli deltar som en del av stammekollektivet. I tillegg kan leseren følge Mowglis egen personlige kamp, først og fremst mot hans arvefiende Shere Khan, som anser dette menneskebarnet som sitt rettmessige bytte. Truselen fra tigreren, sekundert av sjakalen Tabaquis intriger, skaper spenninger i Mowglis forhold til flokken og hans ulve-”brødre”: Han er en av dem, men som menneskebarn er han samtidig en fremmed. Når Mowgli er i 12-årsalderen, inntreffer krisen i forholdet. Han blir utstøtt fra ulveflokken, og tar seg inn til landsbyen for å leve som menneske blant sine egne. Det går ikke greit. Blant ulvene hadde han vært et menneske, men blant menneskene anses han som et jungel-monster. At han ved anvendelse av sine taktisk/strategiske (dvs. menneskelige) evner lykkes i sitt forsett om å drepe Shere Khan, gjør

---

⁷ Rudyard Kipling, *The Jungle Book*, London 1894, og *The Second Jungle Book*, London 1895. Norsk utgave *Jungelboka*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1949, oversatt av Ole Grepp, 239 sider.

ham ikke mer akseptabel i noen leir. Livet i landsbyen blir en natur-mot-kultur-kollisjon, som snart ender med at han også her blir utstøtt. Han vender tilbake til jungelen, hvor han fortsetter sine vandringer og sin strid, tidvis alene, tidvis med hjelp av enkelte av sine fortsatt trofaste ulve-”brødre”: En strid mot jungelens elementer men samtidig i pakt med jungelens lov. En strid som også handler om et urolig – tidvis schizofrent - sinns kamp for å finne seg selv.

I denne utviklingsprosessen (for dét er også hva kampen handler om) er Mowgli den heldige mottager av kloke råd og visdomsord fra sine støttespillere, ulven Akela, den sorte panter Bagheera og bjørnen Baloo – ja endog den skumle pytonslangen Kaa. Disse og andre usannsynlige, men likevel troverdige, dyreskikkelser befolker et fantasiunivers hvor Kipling lar et besettende drama utspille seg. Troverdige fordi de fra forfatterens side er skapt som nødvendige elementer i nettopp et slikt univers som han har valgt å komponere. Besettende, fordi det er et poetisk drama, hvor språket med dets eksotiske, følelsesladede og høystemte billedbruk maner frem eventyrjungelens pulserende stemninger med dens lyder og lukter, med dens allestedsnærværende undertoner av frykt, dens faresignaler og tristesse, men også dens øyeblikk av lek og sorgløs lykke. Et drama hvor Mowgli uttrykker sin tilhørighet til jungelen og samhörighet med dens vesener ved hilsningsordene ”Vi er av ett blod, du og jeg!” – en besvergelse med etterhvert stadig sterkere overtoner av tvil.

Her er det *fortelleren* Kipling som hensetter leseren i en tilstand hvor en gripes av fortellingens form - selve språket med dets poetiske jungel-allegorier – en form som også gir fortellingen dens innhold. Om leseren makter å beholde en kjølig analyserende tilnærming til fortellingen, vil han eller hun kunne fornemme berøringspunkter med Marshall McLuhans hyppig siterte tese ”The Medium is the Message!”⁸

Men om fortellingens form langt på vei overdøver *Jungelbokens* innhold, er det likevel nok igjen av sistnevnte til at leseren kan følge Mowglis utvikling frem til han som 17-åring atter forlater jungelen – denne gangen formodentlig for godt. Hvordan det deretter går, ligger utenfor fortellingens ramme, og er følgelig heller ikke interessant i foreliggende sammenheng.

Det er språket snarere enn handlingen som driver fortellingen fremover, og fortellingen henfaller stundom til ”stream-of-consciousness”-sekvenser. Overfladisk sett fremstår ikke

---

⁸ Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York: McGraw Hill, 1964.

læring – ennsi epistemologisk transformasjon – som noe sentralt tema. Vi ser imidlertid at det må ha skjedd noe avgjørende med Mowgli som til slutt får ham til å ta farvel med jungeltilværelsen. Likesom ulven er også mennesket et flokkdyr og et sosialt vesen, men dets naturgitte sosiale tilhørighet er blant menneskene. Det gjelder også for et individ hvis sosiale referanserammer er oppvekstmiljøet blant ulvene. I boken beskrives hvordan Mowgli gradvis gripes av en ubestemmelig uro og lengsel, som etterhvert antar karakter av en stadig sterkere dragning mot menneskenes verden. Det er en lengsel og en dragning som først og fremst gir seg til kjenne som fornemmelser på det ubevisste eller underbevisste plan. Det er fornemmelser som gradvis modnes som en del av Mowglis personlighetsutvikling, og som fører til at lengselen og dragningen bevisstgjøres i stadig sterkere grad.

Gjennom hele fortellingen trer egenskaper som selv-refleksjon og introspeksjon frem som en stadig tilbakevendende del av Mowglis psykiske og mentale utrustning, dog mer som *legning* enn som *evner*. Med sin bakgrunn mangler Mowgli menneskesamfunnets språklige begrepsapparat og forståelsesrammer, og han evner derfor ikke å forholde seg intellektuelt til sin egen personlighetsutvikling. Hans selvrefleksjoner ligger overveiende på det følelsesmessige plan, hvor han – med et Hamsunsk uttrykk – opplever å fornemme suset av ”blodets hvisken og benpipernes bønn”.⁹ Det er som om latente instinkter våkner i ham. Men til forskjell fra dyrets instinkter, som i Jack Londons *Når villdyret våkner* (jfr. nedenfor) manifesterer seg ved at naturen i villdyrets skikkelse kaller, opplever Mowgli den motsatte effekt: Det er mennesket i hans eget sinn - selve *menneskenaturen* – som ubønnhørlig kaller på ham og som forteller ham hvilken vei blodets bånd trekker ham.

Fortelleren serverer ingen akademisk analyse av denne prosessen og den læringsmessige personlighetsutviklingen - den epistemologiske transformasjon – som Mowgli gjennomgår. Kipling avstår fra å anvende teoretiserende begreper for å forklare de begivenhetene som han skildrer. Det behøver heller ikke vi gjøre i denne artikkelen, det holder å akseptere fortellingen slik som den er. Hvordan Mowgli slites mellom jungelen som han forlater og menneskenes verden som han er på vei inn i, beskrives således i følgende strofer som innleder bokens sluttkapitel ”Våren”:

”Mann går til mann! Rop ut varsel gjennom jungelen!

Han som var vår bror må dra herfra.

---

⁹ Knut Hamsun, "Fra de ubevisste Sjæleliv", *Samtiden*, september 1890.

Hør nå, og døm, dere frie folk i jungelen,

- svar så, hvem kan få ham til å dra?

Mann går til mann! Hør han gråter sårt i jungelen.

Han som var vår bror må nå av sted.

Mann går til mann! (Å, vi elsket ham i jungelen!)

Han går dit hvor ingen av oss kan gå med”

Leseren får ikke følge Mowglis læringsreise til veis ende. Ved fortellingens slutt gjenstår det for Mowgli en hel verden å tilegne seg - å lære å mestre – og muligens et visst behov for *avlæring* av reflekser og ferdigheter som han ikke lenger vil få bruk for, men som snarere vil være dysfunksjonelle med henblikk på tilpasning til menneskesamfunnet. Hvordan disse lærings-/avlæringsprosessene vil forløpe, vet vi ikke. Det vi vet, er at en skjellsettende prosess er kommet igang, og at den trolig er irreversibel. Og vi er blitt kjent med fortellerens skildring av de miljøgitte vilkår og de medfødte egenskaper (som Mowgli besitter *qua* menneske) som fører til at en slik prosess kan – og trolig vil – finne sted.

Jack London: Når villdyret våkner¹⁰

Store Norske Leksikon definerer begrepet *atavisme* i følgende ordelag:

”Forekomst av arvelige egenskaper som ikke er registrert hos foreldrene, men hos foreldre i tidligere generasjoner. Det kan være mentale, fysiologiske, anatomiske karakterer, eller disposisjon for visse sykdommer som med flere generasjoners mellomrom kan opptre innenfor en slekt”.

I Jack Londons klassiker *Når villdyret våkner* er atavisme selve gjennomgangstemaet. Dette understrekes ved at boken begynner med å gjengi første strofe av John Myers O'Haras dikt

Atavism:

”Old longings nomadic leap,

Chafing at custom's chain;

Again from its brumal sleep

Wakens the ferine strain”

Som i den norske utgaven lyder som følger:

---

¹⁰ Jack London, *The Call of the Wild*, Macmillan 1903, 179 sider. Norsk utgave *Når villdyret våkner*, Nasjonalforlaget, Oslo 1970, oversatt av Wixie D. Graham, 99 sider.

”Nå springer nomadenes gamle lengsel
 til angrep på vanenes stive stengsel
 som sol gjennom tåke og vind fra sky
 – villmarken kaller påny”

Med disse verselinjene slår forfatteren an tonen til fortellingen om *Buck*, - en diger hund på 70 kg. Buck er en krysning mellom St.Bernhard (far) og skotsk fårehund (mor), og tilbringer sine første fire leveår som en privilegert og tvers igjennom veltilpasset skapning blant siviliserte og vennligsinnede mennesker på et herskabelig gods i solfylte California. Buck er en aristokrat blant godsets andre hunder og øvrige husdyr. Han er ingen skjødehund, men en selvskreven men samtidig godmodig alfa-hund. Bucks personlighet er formet innen de sosiale og psykologiske forståelsesrammer som dette sorgløse oppvekstmiljøet har trukket opp for ham. Han har ingen erfaringer med situasjoner som kunne utløse villdyrets reflekser. Buck er så å si selve arketyper av arten *hund* – slik den har kommet til å arte seg når evolusjonen i samspillet med nærheten til mennesket har fjernet dyret fra dets ville forfedre: Arten hund, tilsynelatende ribbet for dens opprinnelige instinkter, slik den er blitt etter at utviklingen har satt sine presumptivt irreversible spor.

Men som bokens tittel – i original og enda mer i den norske oversettelsen – bærer bud om, er dette en tilstand som vil bli utfordret på grunnleggende vis. Den idylliske tilværelsen tar brått slutt: Buck stjeles og kastes inn i en annen og brutal virkelighet, - en serie med opprivende hendelser hvor han må venne seg til et liv som sledehund under gullrushet i Klondyke. Her blir kampen for tilværelsen det altoverskyggende. Bucks instinkter vekkes til live. Han lærer å takle de nådeløse krav som kampen om liv og død medfører – en læringsprosess hvor drivkraften er de instinktive egenskaper som han har arvet etter sine ville forfedre. Dette gjør det mulig for Buck å overleve, med villdyrets reflekser og ferdigheter, de påkjenningene som møter ham i dette ekstremt hardbarkedede miljøet. Og det gjør det mulig for Buck å overleve som et villdyr blant villdyrene, da han ”vender tilbake til naturen” – og ”til sine egne”: Ringen er sluttet da Buck, som nå har gjenvunnet alle sine forfedres opprinnelige villdyrsferdigheter, vinner plassen som ulveflokkens leder.

Når villdyret våkner er en forholdsvis enkel historie, og slett ingen murstensroman – originalen (førsteutgaven) er på 179 sider, mens undertegnede norske eksemplar kun er på 99 sider. Den regnes for å være den av Jack Londons bøker som er mest lest, og blir av mange

også ansett som forfatterens beste. Hva sistnevnte poeng angår, må dette trolig særlig være på grunn av språket. Som forfatter var London først og fremst Den Store Fortelleren, men også som stilist var London på sitt beste i den absolutte verdensklasse. Spesielt var han en mester i den knappe, pregnante formuleringkunsten – ”saga-stilen”, som senere Ernest Hemingway skulle bli berømt for å etterligne. Og det er ikke tvil om at *Når villdyret våkner* er et fint eksempel på nettopp denne siden av Londons forfatterskap.

Som tilfellet er for adskillige av verdenslitteraturens klassikere, kan boken imidlertid leses på flere plan.

Fortellingen om Buck har eventyrets skjær av uvirkelighet. Forfatteren inviterer leseren med på en ferd hvor hovedpersonen er et par nummer ”larger than life” og hvor sannsynlighetsgehalten ikke har vært et hovedhensyn. Dette gjelder spesielt mot slutten, hvor hele fortellingen antar en romantiserende, mytepreget karakter med overtoner av mystikk. Og slik kan boken gjerne leses – som en spennende fantasiroman. Eller den kan leses som en besettende miljø- og stemningsskildring. Den kan leses som en utforskning av det underbevisste og det ubevisste, - som i fortellingen om Mowgli vil man også her med Knut Hamsun kunne fornemme suset av ”blodets hvisken og benpipernes bønn.” Slik kan boken også leses som en hyldest til naturen i all dens opprinnelighet og villskap. Boken kan endog leses som forherligelse av urkreftenes råskap og bestialitet.

For *fortelleren* Jack London var utvilsomt selve *fortellingen* det sentrale, og i fortellingen om Buck er *atavisme* ledemotivet. For *darwinisten* Jack London var transformasjonen av Buck en *atavistisk prosess*: Innenfor ett dyrs livsløp foregår en fullstendig forvandling, hvor dyrets personlighet – dets psykologi og dets sosiale og fysiske ferdigheter - vender tilbake til dets *opprinnelige natur*, en natur som tilsynelatende sporløst var gått tapt og fullstendig glemt gjennom utallige generasjoners sosialisering som menneskets husdyr. Men sporene lå der likevel, i en slumrende tilværelse dypt nedfelt i dyrets arvestoff hvor de venter på å vekkes til live når behovet måtte melde seg. Og det gjør de for Bucks vedkommende når han stilles overfor totalt uvante, krevende og farefulle livssituasjoner. Hvilket skjer i flere omganger, først blant hardbarkedede gullgravere og deres halvville trekkhunder, senere ensomt streifende i kamp for tilværelsen i den arktiske villmark, og til slutt som ulveflokkens leder. Gradvis våkner villdyret i Buck, inntil han er blitt det ultimate produkt av sine urinstinkter.

Fortellingen om Buck er fortellingen om atavisme *in extremis* – her tøyer forfatteren strikken så langt han kan i sin forståelse av hvordan atavisme-fenoménet kan arte seg. For så vidt lå forfatterens forståelse helt i grenselandet av hva hans egen tids vitenskapelige erkjennelse kunne gi dekning for. Ikke så at dét skulle være avgjørende for bokens litterære kvaliteter – det gir den snarere karakter av å være et avantgardistisk prosjekt i pakt med det darwinistiske perspektiv som preger mye av Londons forfatterskap, og svekker ikke fortellingen som sådan.

Men dette er aspekter ved boken som vi kan la ligge her. Temaet for foreliggende artikkel er hvordan *Når villdyret våkner* også er et interessant eksempel på litterær behandling av temaet *læring kontra avlæring*.

Her finner vi begge deler, og det er prosesser som går hånd i hånd – som skjer parallelt og etappevis gjennom Bucks livsløp. Mens Buck lærer hvordan han skal kunne mestre kampen for tilværelsen i sine nye livssituasjoner med de ekstreme krav som der stilles, avlæres samtidig de egenskapene som gjorde Buck til et så harmonisk og veltilpasset vesen i den idylliske sosiale sammenheng som hans oppvekstmiljø på godset i California frembød. Fortellingen om Buck vekker uvilkårlig også tanken - og spørsmålet - om en mulig analogi til mennesket: Er også vi et produkt av en evolusjon som når som helst – under gitte vilkår – kan reverseres, like brått og fullstendig? Vil også dagens menneske i ekstreme situasjoner kunne gjennomgå en epistemologisk transformasjon, hvor sporene etter en titusenårig sivilisasjon avlæres mens de egenskaper og ferdigheter som behøvdes for å overleve i kampen for tilværelsen i de paleolittiske tidsaldre, hentes frem fra sine gjemmer dypt nede i vårt arvemateriale og re-aktiveres?

Edgar Rice Burroughs: *Tarzan, apenes konge*¹¹

Forestillingen om at ”Ingen tanke er tenkt før den er støpt i ord” har solide forgjengere. ”I begynnelsen var Ordet”, sa apostelen Johannes.¹² Dét skulle han bli sitert på i 2000 år. ”...Og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud”, fortsatte Johannes. Bedre har ingen beskrevet den guddommelige ærefrykt som noen hver kan oppleve i møtet med ordets – og ordenes – metafysiske kraft. Også Tarzan fikk oppleve dette, men for ham kom ikke ordet først. For

¹¹ Edgar Rice Burroughs, *Tarzan of the Apes*, utg. i *All-Story Magazine*, New York 1912, bokutg. A.C. McClurg 1914, 400 sider. Norsk utgave *Tarzan, apenes konge*, Windju Simonsens Forlag, Oslo 1930, 171 sider.

¹² *Bibelen: Johannes' Evangelium*, Kap.1, første vers.

ham var det *bildet* som skulle bli den første porten på den lange veien frem mot det erkjennelses- og tankeunivers som med tiden skulle inkarneres i ord. Fortellingen om hvordan dette gikk til, er selve nerven i Edgar R. Burroughs' bok *Tarzan, apenes konge*.

Tarzan, apenes konge er en av verdenslitteraturens mest underkjente – eller kanskje snarere – *miskjente* verker. Det synes nærliggende å anta at dette kan ha sammenheng med den popularisering av fortellingen som har funnet sted gjennom tegneserier og ikke minst filmatiseringer. Spesielt skulle filmene med Tarzan i Johnny Weissmüllers skikkelse bidra til å forlene denne klassiske eventyrfortellingen med et stereotypet og useriøst image: Vrengbildet av et uartikulert muskelgespenst som slynger seg fra tre til tre iført fjollete leopardskinnstruser. Med et språk som begrenser seg til ordene ”*Me Tarzan, you Jane!*” fremstår Tarzan som urbildet av det urkomiske. Spesielt for den reflekterte kvinnelige observatør skulle Tarzan-skikkelsen bli noe av en prototype på umodne guttedrømmer og primitiv mannsjåvinisme, det endelige bevis på Mannens evige puerilitet og håpløst mangelfullt utviklede sjelsevner. Og så videre...

Spøk til side: Den *virkelige* Tarzan er å finne i Edgar Rice Burroughs bøker, og der møter vi en ganske annen skikkelse: Selve legemliggjørelsen av menneskehetens åndelige evolusjonshistorie. Til forskjell fra det bilde som er skapt gjennom de populærkulturelle media, fremstår *boken* om Tarzan med et formspråk, en uttrykksform og en originalitet som plasserer den trygt på verdenslitteraturens øverste hylle.

Også *Tarzan, apenes konge* kan leses på flere plan: Som en besettende spenningsfortelling, med en eksotisk setting som inspirerer leserens fantasi og pirrer sansen for det eventyrlige. Eller som et språklig/stilistisk mesterstykke, som kan tilfredsstille den litterære feinschmeckers kresne smak. Det er imidlertid ikke bokens litterære kvaliteter, men dens tematiske behandling av fenoménet *læring*, som særlig påkaller vår interesse i foreliggende sammenheng.

Fortellingen om Tarzan starter med at det engelske ekteparet John og Alice Clayton (som også bærer adelstitlene Lord og Lady Greystoke) settes i land med sin bagasje på en øde jungelkyst i Vest-Afrika av mytterister som hadde kapret skipet hvor de var passasjerer. De overlates til å klare seg selv, og i jungelen bygger de en hytte hvor sønnen deres kommer til verden. Her angripes den lille familien av blodtørstige gorilla-lignende ”menneske-aper”. Moren får skader som hun senere dør av, hvorpå også faren blir drept av flokkens anfører,

alfa-hann-ape Kerchak. Den ett år gamle foreldreløse gutten blir imidlertid straks adoptert av hunn-ape Kala, som selv nettopp har mistet sin unge.¹³ Slik går det til at *Tarzan* (som Kala kaller den lille gutten) får sin oppvekst i ape-stammen, uvitende om sin herkomst som menneske. Til tross for den beskyttelsen som Kala gir ham (mot de andre apene så vel som mot øvrige farer), får han en tøff oppvekst, hvor han må tilegne seg den styrke og de ferdigheter som kreves for å overleve i kampen for tilværelsen. Når han vokser til, blir Tarzan stammens dyktigste jeger, og pådrar seg dermed Kerchaks misunnelse og fiendskap. I en kamp på liv og død beseirer Tarzan Kerchak, og overtar dennes posisjon som ”apenes konge”.

Men før Tarzan hadde gått til topps i sin karriere blant apene, hadde han også tilbakelagt en annen – og vel så bemerkelsesverdig – læringsvei. Under et streif på egenhånd i jungelen hadde han oppdaget noe som fylte ham med undring: Sine foreldres hytte. Der fant han ukjente og merkverdige gjenstander, så som en kniv, som han straks skar seg på, men som senere (når han hadde funnet ut hva den kunne brukes til) skulle komme til stor nytte. Han fant også bøker, med bilder av andre vesener som lignet ham selv – en førstegangsopplevelse som bar bud om at han selv tilhørte en annen stamme enn dem han til da hadde kjent til. Og ved hjelp av bøkene lærte han seg å lese.

Slutten av boken bringer mange nye dramatiske tildragelser og forviklinger. Således kommer Tarzan i kontakt med en gruppe europeere - herunder den vakre Jane Porter og Tarzans fetter William Cecil Clayton – som har havnet på villstrå i Afrika, og som Tarzan redder ut av uføret. Hverken disse eller Tarzan selv er kjent med Tarzans identitet som den rettmessige arving til adelstitelen Lord Greystoke. Tarzan redder også den franske offiseren d'Arnot fra å bli drept av en innfødt kannibal-stamme. Når d'Arnot oppdager at hans redningsmann kan lese og skrive engelsk, men mangler et talespråk, går han igang med å lære Tarzan å snakke. At den muntlige undervisningen foregår på fransk mens tekstmaterialet er på engelsk, gjør at dette blir en krevende prosess. Men d'Arnot lykkes i sin oppgave som språkpedagog, og lærer dessuten Tarzan hvordan man fører seg blant hvite mennesker i et sivilisert samfunn. Takket være d'Arnots bestrebelser blir det omsider avdekket bevis på Tarzans identitet som Lord Greystoke, men i mellomtiden er det oppstått en rivalisering mellom Tarzan og hans fetter om

---

¹³ For en litterær parafase over Kala-skikkelsen, se Odd Eidems fabelroman *Kala* ("barnebok for voksne"), Cappelen, Oslo 1971, 131 sider.

Jane Porters gunst. Dét blir en historie som fortsetter i oppfølger-boken *Tarzan vender tilbake*, og ligger utenfor foreliggende artikkels tematiske ramme.

Vi skal imidlertid gå tilbake til bokens beskrivelse av hvordan Tarzan lærer seg selv å lese. På s.44-53 (i den norske 1930-utgaven, jfr. fotnote nr.9) beskrives en læringsprosess som strakte seg over mange år og som omfattet utallige besøk i foreldrenes hytte. Der kunne han sitte i timevis av gangen mens han om og om igjen studerte de billedbøkene som han fant på stedet. Det var bilder som viste ham en ukjent verden, full av spennende skikkelser og gjenstander som kunne sette fantasien i sving. Men ved siden av bildene inneholdt boksidene også noe annet, som lignet på små sorte biller. At det dreiet seg om bokstaver, som sammen kan forestille ord, kunne Tarzan umulig ha noe begrep om. Men smått om senn, etter årelange observasjoner, gikk det opp for ham at enkelte av disse ”billene” – som var litt forskjellige fra hverandre – forekom sammenstilt i bestemte mønstre. Samt at det var en sammenheng mellom disse mønstrene og de bildene som de stod ved siden av. En av bøkene (som han senere skulle forstå at var en billed-abc) inneholdt mange bilder av en skikkelse som lignet på en liten ape. Hver gang det var et slikt bilde, stod de samme fire små ”billene” ved siden av: b-a-r-n. Han oppdaget også at det ikke var så mange forskjellige ”biller”, men at det var de samme som var satt ved siden av hverandre på forskjellige måter. Under et annet bilde av en annen lite ape og et dyr som han ikke kjente, som hadde fire ben og lignet sjakalen litt, stod det b-a-r-n o-g h-u-n-d. Og slik gikk det fremover, uhyre langsomt. Det var en overmåte vanskelig oppgave han hadde tatt fatt på uten selv å vite det. Han lærte å lese på egen hånd, uten engang å ha noen anelse om at det eksisterte noe slikt som bokstaver og skrift. Litt etter litt gikk det opp for ham hvor anvendelige de små ”billene” var, og da han var femten år, kunne han alle de bokstavene som stod under bildene i abc'en og to billedbøker til. I tillegg fant han et illustrert leksikon, som han hadde stor nytte av i å fatte sammenhengen mellom bokstavsammensetningene – skriftspråkets ord – og den konkrete virkeligheten med dens skikkelser og gjenstander. Uten å være klar over det, tilegnet han seg dermed evnen til abstrakt tenkning. Sytten år gammel kunne han lese hele abc'en, og etter hvert gikk det stadig hurtigere med lesningen og ordforståelsen.

Men noe talespråk hadde Tarzan ennå ikke – inntil han takket være d'Arnots pedagogiske innsats utviklet både taleførhet og øvrige sosiale ferdigheter som kunne forventes av en engelsk gentleman.

Alt i alt, en fantastisk historie – og fortalt på en måte som uvegerlig måtte sette leserens fantasi i sving, slik en ekte eventyrfortelling skal. Men hvilken troverdighet har fortellingen om Tarzans læringsvei? Den nøkterne leser kan saktens gjøre seg lystig over det forhold at dersom noe slikt faktisk kunne ha skjedd, ville Tarzan ha vært verdens mest lærenemme menneske. Er det i det hele tatt mulig at en læringsprosess som har tatt tusenvis av år av menneskets evolusjonshistorie, vil kunne repliseres innenfor noen få år av et enkelt menneskes liv – uten noen form for pedagogisk veiledning eller miljømessige impulser? Det interessante her er imidlertid – etter denne leseres oppfatning - ikke *hvorvidt* noe slikt kunne være mulig, men *hvordan* denne læringsprosessen i Tarzans tilfelle foregikk. Denne eventyrfortellingen gir samtidig en av verdenslitteraturens beste beskrivelser av læringens vesen og dynamikk. Det er en fortelling som skildrer den terskelen som den menneskelige hjerne må passere i sin tilegnelse av en virkelighetsforståelse som rommer bruk av symboler, intellektuelle verktøy og abstrakte erkjennelsesformer. Det er en skildring av selve a-ha-opplevelsen når undringen over synet av skrift-tegn går over i oppdagelsen av at det er en sammenheng mellom disse skrift-tegnene og den fysiske virkelighet – en sammenheng som også har en mening, som vil kunne åpenbares for den som mestrer koden.

Det er denne prosessen – knekkingen av koden til åpningen av erkjennelsens port – som Edgar Rice Burroughs beskriver så genialt i *Tarzan, apenes konge*: En kodeknekking som hverken var planlagt eller som hadde noe bevisst formål, men som var drevet frem av barnets undring og utforskningstrang – en undring og en trang som ikke kjenner noen grenser og som derfor heller ikke har noe begrep om hvor usannsynlig eller umulig oppgave det står overfor.

En 77-årig student uttalte i et avisinterju i mars 2012 at ”Helt siden jeg som seksåring leste min første bok, *Tarzan - apenes konge*, har jeg lest ved siden av alt annet jeg driver med”.¹⁴ At denne eventyrfortellingen hadde kvaliteter som kunne stimulere både fantasien og leselysten hos et lite barn, kan også forfatteren av foreliggende artikkel bekrefte av egen nær identiske erfaring. Ikke minst er det undertegnede vedvarende oppfatning at man knapt noe annet sted kan lære så mye om læring – læringens vesen og dynamikk - som nettopp i denne fortellingen.

---

¹⁴ Pensjonist og student Jan Husebye (77 år), md bakgrunn som omfatter hovedfag i kjernefysikk, økonomiutdannelse, har drevet eget IT-selskap, vært studierektor på BI; i intervju med *Aftenposten* (kultursidene, s.6), 4. mars 2012.

Tilbake til start

I det foregående har vi rekapitulert hovedtrekkene i fire av verdenslitteraturens hovedverker. Det dreier seg om verker som først og fremst er å betrakte som *fortellinger*, men som sådanne med innbyrdes tildels sterkt ulikt innhold. Det er fortellinger som omhandler vidt forskjellige læringsprosesser, og det gjøres med høyst ulike litterære grep.

Et påfallende fellestrekk mellom disse fire fortellingene er den beskjedne oppmerksomheten som vies prøving-/feiling-aspektet ved læringsprosessene. Ikke så å forstå at det underslås ennsi fornektes – det er bare ikke i særlig grad tilstede som et fenomén som behøver tydeliggjøres eller diskuteres. Hvorvidt dette er et forhold som krever noen nærmere forklaring, skal imidlertid være usagt her.

Et annet trekk som de fire fortellingene har felles, er at det skilles mellom selve læringsprosessene og de utløsende faktorer, de *forutsetninger* som trigger prosessene. I alle fire fortellingene springer disse forutsetningene ut av skjellsettende endringer i livssituasjonen for de subjektene som fortellingene handler om. Det dreier seg endringer som her kan forstås som *læringsprosessenes eksistensielle rammebetingelser*, og som i korte trekk er som følger:

- Hos **Robinson Crusoe** er det skipsforliset, som brått og dramatisk innebærer at Robinson plutselig befinner seg ensom på en avsidesliggende og ubebodd øy, hvor han er overlatt til egne evner og krefter for å takle kampen for tilværelsen.
- Hos **Mowgli** går endringene over flere faser: Når han først utstøtes fra ulvestammen og søker sammen med menneskene i landsbyen, som i sin tur støter ham ut. Når han overvinner sin arvefiende tigeren Shere Khan, når han senere jager i jungelen – dels alene, dels støttet av sine dyrevenner – etter hvert også i en stadig mer bevisst kamp etter å forstå seg selv og sin identitet: En kamp som ubønhørlig leder ham inn i en siste fase, hvor han tar farvel med jungelen for å skape seg en fremtid som menneske, blant menneskene.
- Hos hunden **Buck** inntreffer endringene når han blir stjålet, og tilværelsens rammebetingelser skifter fullstendig karakter: Fra det trygge og sorgløse livet på godset til den nådeløse kampen for tilværelsen – først blant ubarmhjertige råskinn av menneskearten, senere blant sine egne artsfrender ulvene i den subarktiske villmarken.

- Hos **Tarzan** er det oppdagelsen av foreldrenes hytte og – fremfor alt - dens innhold som utløser barnets grenseløse undring og utforskningstrang, og som blir drivkraften til det som utvikler seg til en læringsprosess.

Med hensyn til selve læringsprosessene, ser vi i alle de fire fortellingene hvordan presentasjonen av de *eksistensielle* forutsetninger avløses av eller glir over i skildringene av læringens vesen og dynamikk – hvordan læringen arter seg og hva den resulterer i. Her dreier det seg om forhold som i foreliggende kontekst kan forstås som *læringsprosessenes essens*, og som i korte trekk er som følger:

- Hos **Robinson** består det essensielle i kombinasjonen av (1) akutt nød og behov; (2) latente personlige karakteregenskaper som han tidligere knapt hadde lagt for dagen, men som han i nødens stund klarte å mobilisere; og (3) den samlede bagasje av ressurser (praktiske ferdigheter og åndsevner) som han mer eller mindre bevisst eller endog motstrebende hadde tilegnet seg i den sivilisasjon som han kom fra, og som han nå kunne nyttiggjøre seg. I tillegg kobler Daniel Defoe inn en religiøs dimensjon, idet Robinson finner trøst, inspirasjon og styrke i sin gudstro, som dermed fungerer som en katalysator for læringsprosessen: Fra å være en like ugudelig som udugelig slask, utvikler Robinson seg – med Forsynets hjelp – til å bli en prakteksponent for det som Max Weber senere skulle kalle ”den protestantiske arbeidsetikk”.¹⁵
- Hos **Mowgli** er læringsveien en diffust sammensatt prosess, hvor erfaringene – fra oppveksten i ulvestammen, fra møtene med andre dyr i jungelen og med menneskene i landsbyen – setter sine preg på hans personlighetsutvikling og selvforståelse. Det er en læringsvei krydret med uttrykksformer som lek, dikt, dans og humor, - elementer som i denne fortellingen også synes å fungere som erkjennelsesformer. Det er en prosess hvor grensene mellom virkelighetens og fantasiens verden er opphevet, hvor livsvisdomsordene som han mottar fra sine allegoriske støttespillere blant jungelens dyr veves sammen med medfødte (?) egenskaper i hans eget sammensatte sinn. Det er en prosess hvor Jungellovens nådeløse krav går opp i en høyere mystisk enhet i synergi med ekstatiske livsutfoldelse, men hvor den sterkeste drivkraften til syvende og sist er hans iboende identitet som et eksemplar av menneskearten, en kraft som medfører en uimotståelig draging til hans artsfeller. I denne fortellingen utgjør

¹⁵ Max Weber, *Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1905.

sistnevnte en komponent av rasjonalitet i et helhetsbilde som ellers har en aura av mystikk. I så henseende fremstår *Jungelbokens* skildring av læringsprosessenes vesen - deres essens – som mer ugjennomtrengelig enn hva tilfellet er i de øvrige tre bøker som drøftes her.

- Hos **Buck** kan læringsprosessens essens summeres opp i to ord – *instinkt* og *atavisme*. De brått endrede rammevilkår for tilværelsen utløser et behov for å tilpasse seg nye livssituasjoner, hvor kampen for tilværelsen er det altoverskyggende imperativ. Kampen utløser dyrets instinkter, som blir det styrende element i læringsprosessen. Og instinktene utløser etter hvert atavismen, bringer frem de dyriske ur-egenskapene som har ligget latent gjennom generasjonene, men som selve naturen nå kaller til live. Samtidig går de egenskaper tapt som hadde gjort Buck til en sosialt og psykologisk veltilpasset skapning i et miljø formet og styrt av siviliserte og vennligsinnede mennesker. Egenskaper som Buck ikke lenger har bruk for, men som tvert imot ville ha hemmet fremveksten av villdyret i ham. Avlæringen kan betraktes som en funksjon eller bieffekt av til-læringen.
- For **Tarzan** består essensen i den nærmest sømløse overgangen fra de eksistensielle forutsetninger til selve læringsprosessen, hvor drivkraften er barnets grenseløse undring og utforskningstrang. Denne overgangen skjer ved en gradvis og gryende erkjennelse, hvor undringen over synet av skrift-tegn går over i oppdagelsen av at det er en sammenheng mellom disse skrift-tegnene og den fysiske virkelighet – en sammenheng som også (går det opp for ham) har en *mening*, - en mening som vil kunne åpenbares for den som mestrer koden. Fra et reduksjonistisk perspektiv kan læringsprosessens essens således summeres opp i tre ord – *undring*, *utforskningstrang* og *begripelse*. Burroughs går ikke så langt som til å hevde at disse drivkreftene har karakter av instinkter. Det fremgår likevel at det dreier seg om egenskaper av almenmenneskelig art – så å si definerende trekk ved det å være menneske – selv om disse egenskapene hos Tarzan åpenbart er vesentlig mer utviklet enn hos hans artsfrender flest.

Kommentar:

Hvorvidt Edgar Rice Burroughs var seg bevisst på at han i sin fremstilling av Tarzans læringsprosess i realiteten beveget seg langt inn på erkjennelses-, lærings- og

kommunikasjonsfilosofiens (nærmere bestemt *semiotikkens*) domène, skal være usagt. Semiotikkens aksiomatiske postulat er at kollektiv mening basert på koder er grunnlag for all kommunikasjon. Nettopp forholdet mellom den fysiske virkelighet, den mentale ("indre") verden, idéenes verden, og tegn ("exosomatisk deskriptivt språk") som verktøy for meningsformidling, har siden 1800-tallet stått sentralt i utviklingen av semiotisk tradisjon, - fra Charles Peirce¹⁶ til senere eksponenter for semiotikken som Karl Popper,¹⁷ Umberto Eco og Peter Skagestad.¹⁸ Spesielt Eco har således gått så langt som til å hevde at et tegnsystem har en abstrakt eksistens som er en forutsetning for enhver mellommenneskelig kommunikasjon, jfr. følgende formulering:¹⁹

"A signification system is an autonomous semiotic construct that has an abstract mode of existence independent of any communicative act it makes possible. On the contrary (except for stimulation processes) every act of communication to or between human beings (...) presupposes a signification system as its necessary condition".

Et nært beslektet tankegods og begrepsapparat finner vi hos den franske filosof Roland Barthes' semiologiske perspektiv på "bildets retorikk".²⁰

Burroughs' fremstilling er i pakt med, og kan i noen grad sies å foregripe, utviklingen innen "mainstream" semiotisk (og semiologisk) tenkning. Men i tillegg til semiotikkens teoretiske forståelsesrammer yter Burroughs et originalt bidrag ved å bringe inn de praktiske og dynamiske elementer – hhv. barnets *undring* og dets *utforskningstrang* – som muliggjør den derav følgende *begripelse* av sammenhengene mellom tegn, tanke, erkjennelse og kommunikasjon.

Den litterære dimensjon

Vi har i det foregående sett på hvordan disse fire – i øvrige henseender høyst ulike - bøker alle omhandler ulike læringsprosesser. Det dreier seg om ulikheter med hensyn til prosessenes

¹⁶ Jfr. Peirces klassiske definisjon av et "tegn" ("sign") som "something which stands to somebody for something in some respect or capacity".

¹⁷ Karl Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, 1972, s.106.

¹⁸ Peter Skagestad, "Taking Evolution Seriously: Critical Comments on D.T. Campbell's Evolutionary Epistemology", *The Monist*, Vol.61, No.4, 1978, s.611-621.

¹⁹ Umberto Eco, *A Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 1979, s.9.

²⁰ Roland Barthes, "Rhetorique de l'image", *Communications* 4, 1964.

eksistensielle forutsetninger (rammebetingelser) såvel som med hensyn til prosessenenes forløp og *essensielle karakter* (læringens vesen). Et annet spørsmål er *hvordan* disse temaene behandles *litterært*. Også i så henseende finner vi store ulikheter mellom disse fire verkene og deres forfattere:

- **Daniel Defoe** leverer et stykke diktning som samtidig presenteres som en sannferdig historie fra virkeligheten – slik tidens rådende oppfatning nærmest dikterte at det skulle være. *Læring* som sådan er *ikke* bokens hovedtema. Dette er underholdning, spekket med dramatiske hendelser og eksotiske elementer, og fortalt på en måte som på mesterlig vis kunne appellere til leserens fantasi – samtidens såvel som senere generasjoners fantasi. Det er samtidig *oppbyggelig* underholdning, en fortelling som bærer et moralsk og moraliserende hovedbudskap: Tross all motgang, utfordringer og prøvelser, skal leseren vite at gudfryktighet og hardt, nøysomt arbeid lønner seg i det lange løp. Og som et sekundærbudskap er fortellingen et vitnesbyrd om menneskets ideoende ressurser, spesielt hvis angjeldende menneske er så heldig å ha fått i gave en oppvekst og bakgrunn i den sivilisasjon som England ved terskelen til det attende århundre er den ypperste eksponent for. For så vidt bærer boken også bud om Opplysningstidens fremvekst, og er et forvarsel om den utviklingsoptimisme som senere skulle sette sitt preg på det nittende århundre. Men hva enten forfatteren hadde ment det slik eller ei: *Læring* er og forblir uvegerlig en sentral tematisk spillover-effekt av fortellingen, og nettopp i så henseende fremstår Robinson Crusoe som et av verdenslitteraturens mest originale og epokegjørende verker.
- Heller ikke i *Jungelboken* er læring som sådan et hovedtema. **Rudyard Kipling** er først og fremst dikteren og eventyrfortelleren, som langt på vei bruker Mowgli-figuren og det øvrige allegoriske aktørmiljø (hvor erkjennelsens og visdommens budbringere opptrer i dyreskikkelser) som medium for sin poetiske og eksotiserende formidling av betraktninger som fremstår som en kvasi-mystisk innsikt i tilværelsens, livets og naturens gåtefulle drama. Her opplever vi *ordkunstneren* Kipling, som besnærer oss med sine formfullendte lyriske stemningsbilder, og som derigjennom maner frem en spennende eventyrverden som leseren kan drømme seg inn i. Det er en fortelling til underholdning og til lyst, men øyensynlig også ment som veiviser til en dypere innlevelse i et univers hvor hovedtemaet er respekt for Jungelens Lov i dennes utvidede, transcendentale betydning. Mowglis læringsvei er pakket inn i skildringen

av hans søken etter identitet og hans vei frem mot en selvforståelse, - en vei som ikke har noen slutt, men hvor det å gå veien er en del av det å være menneske. Det som boken kan si oss om læring, er i så måte et tildels tilslørt biprodukt av fortellingen – og iallfall i utgangspunktet neppe det mest iøynefallende ved denne. I denne boken møter vi altså temaet læring som et element som er nødvendig for å gi fortellingens dynamikk mening, og hvor forfatterens implisitte (og kan hende intuitive) oppfatning av læringens vesen dermed utgjør et av bokens sentrale litterære grep.

- Hos **Jack London** møter leseren en fortelling som i det ytre ikke skiller seg særlig fra Londons øvrige forfatterskap. Felles i så måte er fortellingenes gjennomgående dramatiske innhold, som tilsynelatende er ”action-drevne” med vekt på det ytre handlingsforløp. Ved nærmere fordypning kommer imidlertid et annet trekk frem – at det er fortellingenes karakter av nettopp å være fortellinger, heller enn deres handlingsinnhold, som er deres bærende litterære styrke. Dette forholdet, og det stilistiske mesterskapet som slik kommer til uttrykk, er et trekk leseren vil kunne kjenne igjen i en rekke av Jack Londons bøker. I denne boken er det imidlertid et tredje trekk som er altoverskyggende: Forfatterens vekt på å få frem sitt budskap om instinktenes betydning og atavismens gjennomslagskraft – *in casu* hos et dyr, men formodentlig også hos den menneskelige rase. Og dermed blir også læring – og avlæring – et tildels overtydelig hovedtema i *Når villdyret våkner*.
- **Edgar Rice Burroughs'** forfatterskap er uløselig knyttet til Tarzan-skikkelsen, som leseren kan møte igjen i en rekke av hans senere bøker. Felles for disse er at de er spennende og velskrevne, - for såvidt de to viktigste kriterier som kjennetegner underholdningslitteratur av noenlunde brukbar kvalitet. Ingen av de senere Tarzan-bøkene holder imidlertid samme nivå som *Tarzan, apenes konge*. Denne boken har to parallelle hovedtemaer: På den ene siden det ytre handlingsforløp, med dets dramatiske hendelser – en eventyrfortelling som med sin originalitet skulle bli trendsettende og stilskapende. På den annen side Tarzans fantastiske læringsreise – fra en *tabula rasa*-identitet som apemorens surrogat-unge til å bli Lord Greystoke, den velartikulerte verdensmann som samtidig er naturmennesket som fortsatt behersker jungelens lover. Her beskrives en veritabel epistemologisk transformasjon som gjør fortellingen til noe mer enn en handlingsmettet spenningsroman med en original intrige. Spesielt skildringen av hvordan Tarzan lærer seg selv å lese – hvor utrolig den

i og for seg kan synes – går til selve kjernen i læringens vesen. Denne skildringen, som faktisk med utbytte vil kunne leses uavhengig av fortellingen om Tarzan for øvrig, er derfor noe mer enn et litterært grep – den er selve nerven i boken, og det som løfter den opp til dens status blant verdenslitteraturens klassikere.

All makt til fantasien!

I disse fire bøkene dreier fortellingene seg om fire hovedpersoner eller ”subjekter” - hver især et levende vesen, som leseren kan følge gjennom en vesentlig del av dets livsløp. I alle fire tilfeller dreier det seg om at vedkommende subjekt gjennomgår en transformasjon, dvs. en gjennomgripende forvandling. Forvandlingen skjer på det ytre såvel som på det indre plan, adferds- såvel som personlighetsforvandling. Den Robinson som vi møter ved fortellingens slutt, er en annen personlighet – vesensforskjellig fra den vi ble presentert for ved historiens begynnelse. Tilsvarende gjelder også med hensyn til Mowgli, Buck og Tarzan.

Felles for alle fire er at det dreier seg om forvandlingsprosesser hvor nøkkelordet er **læring**. Det er ikke bare det som læres (det substansielle læringsinnhold), men selve **læringsprosessen**, herunder *hvordan* subjektene underveis i prosessen utvikler eller endrer sine læringsevner eller sin læringsvei (dvs. hvordan de erverver eller tilegner seg nye reflekser, ferdigheter, viten, erkjennelse, kunnskap, innsikt), som fører frem til de personlighetsforvandlingene som er prosessenes sluttprodukt. Samtlige fire fortellinger handler med andre ord om et fenomen som vi innledningsvis valgte å kalle **epistemologisk transformasjon**.

Samtidig er dette fortellinger som sprenger gjengse epistemologiske forståelsesrammer og som vanskelig lar seg fange opp innen et strengt akademisk begrepsapparat. Alle disse fire bøkene er *eventyrfortellinger*. Ingen av dem er ”sanne” - i den betydning at de eventuelt skulle beskrive hendelsesforløpet i tildragelser som faktisk skulle ha skjedd (selv om Daniel Defoe gikk langt i nettopp å late som så var tilfelle). Noe slikt er uansett ikke noe krav til et diktverk – en fortelling som pr. definisjon er oppdiktet. Fortellingene er heller ikke nødvendigvis sanne i betydningen *troverdige* – i den forstand at de skildrer hendelser som eventuelt *kunne* ha skjedd, om man strekker fantasien en smule. Tvertimot står vi her overfor fire av verdenslitteraturens mest sentrale verker som, hver på sin måte, formidler fortellinger som er direkte usannsynlige. Likevel er det mulig å tro på dem, først og fremst i den forstand at fortellingenes *handlingsinnhold* gir et sannferdig speilbilde av den menneskelige fantasi og

samtidig på ekte (og følgelig sannferdig) vis imøtekommer behovet for å gi fantasien næring i form av engasjerende intriger, spenning, dramatik og fantastiske opplevelser i eksotiske miljøer. Hertil kommer at den litterære behandlingen av tematikken – når den mestres tilstrekkelig overbevisende – kan løfte en fortelling opp på et plan hvor den vil oppleves som sann i kunstnerisk forstand, hvilket også er tilfellet her.

Disse fire fortellingene gir alle - hver især, og på sine innbyrdes høyst ulike måter - sanne leseropplevelser, i den forstand som her er skissert.

Noen mer kan man strengt tatt ikke forlange av et litterært verk? Men her har vi altså å gjøre med bøker som *i tillegg* til slike grunnkvaliteter også formidler fire ulike, men høyst distinkte, perspektiver på fenomenet læring (i det ene tilfellet også i kombinasjon med avlæring). Spørsmålet om hvorvidt angjeldende læringsprosesser faktisk *kunne* ha skjedd på de måtene som beskrives, er i og for seg interessant nok – men er likevel ikke hovedsaken med hensyn til det utbytte og de opplevelser som bøkene kan gi leseren. Det mest verdifulle som disse bøkene kan gi leseren, er anledningen til å kunne leve seg inn i erkjennelsen av at disse ulike læringsperspektivene finnes, og opplevelsen av hvordan disse perspektivene levendegjøres av forfattere som mestrer fortellingens kunst.

Det er i møtet med bøker som gir slike opplevelser og slik adgang til innlevelser at leseren kan nikke bifallende til mottoet ”All makt til fantasien!”

LITTERATUR:

Aftenposten, 4. mars 2012 (kultursidene), s.6.

Barthes, Roland ”Rhetorique de l'image”, *Communications* 4, 1964.

Bibelen (div. forf.): *Apostlenes gjerninger*, kap.9 og 22.

Bibelen: Johannes' Evangelium, kap.1, første vers.

Bulgakov, Mikhail *Соба́чье се́рдце*, Moskva 1925, engelsk utgave *Heart of a Dog*, Grove Press Inc., New York 1968, oversatt av Mirra Ginsburg, 123 sider.

Burroughs, Edgar Rice *Tarzan of the Apes*, først utgitt som føljetong i *All-Story Magazine*, New York 1912, bokutg. A.C. McClurg 1914, 400 sider. Norsk utgave *Tarzan, apenes konge*, Windju Simonsens Forlag, Oslo 1930, 171 sider.

Defoe, Daniel *The Life & Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner*, London 1719. Norsk utgave *Robinson Crusoe*, N.W. Damm & Søn, Oslo 1936, 155 sider.

Dewey, John "Education as Growth", *Democracy and Education*, (1916), paperback-utgave 1966, s.41-53.

Dickens, Charles *A Christmas Carol*, London: Chapman & Hall, 1843.

Eco, Umberto *A Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 19179, s.9.

Eidem, Odd *Kala* ("barnebok for voksne"), Cappelen, Oslo 1971, 131 sider.

Hamsun, Knut "Fra de ubevisste Sjæleliv", *Samtiden*, september 1890.

Huxley, Aldous *The Doors of Perception*, London: Chatto & Windus, 1954.

Kipling, Rudyard *The Jungle Book*, London 1894, og *The Second Jungle Book*, London 1895. Norsk utgave *Jungelboka*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1949, oversatt av Ole Grepp, 239 sider.

London, Jack *The Call of the Wild*, Macmillan 1903, 179 sider. Norsk utgave *Når villdyret våkner*, Nasjonalforlaget, Oslo 1970, oversatt av Wixie D. Graham, 99 sider.

McLuhan, Marshall *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York: McGraw Hill, 1964.

Orwell, George *Ninety Eighty-Four*, London: Secker and Warby, 1949. Norsk utgave *1984*, Oslo 1950.

Peirce, Charles Sanders *Collected Papers*, Vols. 1-8, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of the Harvard University Press, 1935, 1958, Vol.2, para. 228.

Popper, Karl *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, 1972, s.106.

Rand, Ayn *Anthem*, London: Cassell, 1938; utg. i USA i 1946 av The Pamphleteers Inc., 8. opplag 1977 (The Caxton Printers, Caldwell, Idaho), 105 sider.

Skagestad, Peter "Taking Evolution Seriously: Critical Comments on D.T. Campbell's Evolutionary Epistemology", *The Monist*, Vol.61, No.4, 1978, s.611-621.

Skagestad, Peter, "Thinking with Machines: Intelligence Augmentation, Evolutionary Epistemology, and Semiotic", *The Journal of Social and Evolutionary Systems*, vol.16, no.2, 1993, s.157-180;

<http://members.door.net/arisbe/menu/library/aboutcsp/skagesta/thinking.htm>

Wells, H.G. *The Island of Doctor Moreau*, London: William Heinemann Ltd., 1896, 176 sider.

Zamjatin, Jevgenij *Mbl* ("Vi"), Moskva 1921, engelsk utgave *We*, Penguin Books, 1972, oversatt av Bernard Guilbert Guerney, 221 sider.